

Oleksandra Kutiepova
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: aleksandra.kutiepova@mail.ru)

DOI: 10.33896/PorJ.2019.9.7

**O GRAMATYCE JĘZYKA POLSKIEGO
MAKSYMILIANA SIEMIGINOWSKIEGO**

AUTOR: Maksymilian Siemiginowski.

PEŁNY TYTUŁ: *Grammatika pol'skago jazyka dla rossijskago junoshestwa (Gramatyka języka polskiego dla rosyjskich młodzieńców)*.¹

OFICYNA WYDAWNICZA: nakładem Inspektora Archimandryty Ijeremija.

MIEJSCE WYDANIA: Kijów.

ROK WYDANIA: 1831.

FORMAT: 8.

LICZBA STRON: I–VIII + 163.

JĘZYK: rosyjski, przykłady w języku polskim.

INFORMACJA O AUTORZE

Maksymilian Siemiginowski urodził się na Wołyniu w roku 1760.² Uczył się najpierw w kolegium jezuickim w Ostrogu, następnie u pijarów w Międzyrzeczu Koreckim. Po ukończeniu studiów filozoficzno-teologicznych w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w roku 1784 rozpoczął pracę jako nauczyciel w tejże akademii. Wykładał łacinę, języki rosyjski i polski, a także historię i geografię. Należał do postępowych nauczycieli, walczących o wprowadzenie w Akademii nowych metod nauczania. Halina Safarewiczowa podaje, że już w dzieciństwie płynnie mówił po polsku, choć jego językiem ojczystym był rosyjski. M. Siemiginowski zmarł

¹ Tytuł w kolejności: oryginalny w zapisie alfabetem łacińskim oraz w moim tłumaczeniu na język polski; uwaga o autorstwie tłumaczenia dotyczy wszystkich fragmentów analizowanej gramatyki.

² Brak informacji o rodzicach autora gramatyki, wiadomo tylko, że jego ojciec miał na imię Atanazy.

na gruźlicę 25 czerwca 1822 w Petersburgu. Był odznaczony rosyjskim Orderem św. Anny [Safarewiczowa 1971, 8].

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

Gramatyka³ M. Siemiginowskiego składa się z: *Przedmowy* [s. III–VI]; spisu treści [s. VII–VIII]; *Części I – O wymowie*, zawierającej informacje o wymowie pojedynczych głosek (nazywanych literami), sylab oraz o akcencie [s. 1–8];⁴ *Części II – O odmianie i tworzeniu słów*, poświęconej zasadniczo fleksji [s. 9–124]; *Części III – O pisowni*, w której została omówiona ortografia [s. 125–135]; *Części IV – O łączeniu wyrazów*, zawierającej elementy fleksji i składni [s. 136–158] oraz *Dodatku do gramatyki – Wierszowaniu* [s. 159–162]. Widać zależność omawianego dzieła od gramatyk Onufrego Kopczyńskiego, a sam autor deklaruje wzorowanie się na gramatyce poprzednika z roku 1783. Korzysta jednak nie tylko z gramatyki do klasy III, ale także z podręczników przeznaczonych dla obu wcześniejszych klas. Autor gramatyki języka polskiego dla rosyjskiego odbiorcy nie trzyma się wiernie toku gramatyk O. Kopczyńskiego, lecz dokonując analizy, wykorzystuje przykłady z różnych podręczników O. Kopczyńskiego (np. wzory odmiany rzeczownika oraz przymiotnika) i dostosowuje informacje do potrzeb czytelnika rosyjskojęzycznego. Jego praca ma charakter analityczny, praktyczny; autor nie zgłębia teorii.

PRZEDMOWA

W przedmowie autor zaznacza, że podczas pisania własnego dzieła korzystał z gramatyki Onufrego Kopczyńskiego, wydanej w Warszawie w roku 1783, nie podaje jednak pełnego jej tytułu. Według dostępnych

³ Podstawą analizy jest wydanie drugie z 1831 roku. Pierwsze to *Grammatika pol'skaja dla pol'zy i upotreblenija rossijskago junoshestva*, wydana w Kijowie w roku 1791, a omówiona przez H. Safarewiczową [Safarewiczowa 1971]. Drugie, poprawione wydanie przygotował „Bazyli Anastasiewicz, dawny uczeń, potem przyjaciel Siemiginowskiego, (...) działacz w zakresie oświaty i administracji rosyjskiej, zaufany urzędnik ks. Adama Czartoryskiego, tłumacz Statutu Litewskiego na język rosyjski, znany (...) przede wszystkim stąd, że piastując urząd głównego cenzora dopuścił do druku Konrada Wallenroda” [Safarewiczowa 1971, 6–7].

⁴ Widać zależność omawianego dzieła od gramatyk Onufrego Kopczyńskiego, a sam autor deklaruje wzorowanie się na gramatyce poprzednika z roku 1783. Korzysta jednak nie tylko z gramatyki do klasy III, ale także z podręczników dla obu wcześniejszych klas. Przedstawiając strukturę analizowanej gramatyki, ustalam podobieństwo jej fragmentów do konkretnych gramatyk Kopczyńskiego, w nawiasie podając fragmenty podobne w gramatyce M. Siemiginowskiego oraz gramatykach O. Kopczyńskiego dla szkół narodowych do trzech klas, wydane po raz pierwszy kolejno w latach: 1778, 1780 i 1781. Korzystam z wydań późniejszych, dostępnych online.

informacji w roku 1783 została wydana *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę III*, ale porównanie wszystkich trzech polskich gramatyk O. Kopczyńskiego z gramatyką M. Siemiginowskiego wykazuje, że najwięcej wspólnych cech z analizowanym dziełem ma *Grammatyka na klasę I*, wydana po raz pierwszy w roku 1778. M. Siemiginowski informuje czytelnika, że swoją pracę kieruje do odbiorców, którzy są obeznani z terminami i określeniami z gramatyki rosyjskiej oraz łacińskiej [s. III–IV] i w związku z tym pomija wyjaśnienia terminów i pojęć gramatycznych. Dodaje, że opracowanie O. Kopczyńskiego łączy „teoretyczne informacje z ogólną gramatyką filozoficzną” [s. III], sam jednak korzysta wyłącznie z zasad gramatycznych poprzednika, pomijając rozważania metafizyczne.

W przedmowie wymienia zasady ortograficzne O. Kopczyńskiego, które akceptuje, następnie – te, których nie akceptuje i wyjaśnia, że przyczyny, z powodu których pewne zasady nie zostały przyjęte, są związane z uwzględnieniem dzieł „lepszych nowszych pisarzy” [s. III–IV]. Niestety Maksymilian Siemiginowski nie wymienia innych autorów polskich, na których się wzorował, układając swoją gramatykę. Przywołana uwaga świadczy, że wykładowca Akademii Kijowsko-Mohylańskiej korzystał z dzieła Onufrego Kopczyńskiego w sposób krytyczny.

W dziele M. Siemiginowskiego o doborze materiału decyduje взгляд na czytelnika rosyjskiego, a każdą zasadę wymowy autor opatruje własnym komentarzem oraz odpowiednim przykładem. Często mówi o podobieństwie języka polskiego i rosyjskiego, wyrazy i zdania polskie tłumaczy na rosyjski. W rozdziale *O wymowie* zamieszcza przykłady nie tylko w pisowni polskiej, lecz również przetranskrybowane na cyrylicę (podobny rozdział występuje w *Grammatyce na klasę I* O. Kopczyńskiego *O wymawianiu łaciny na wzór polszczyzny* [Kopczyński 1803, 1–6]).

O WYMOWIE

W tej części swojego dzieła M. Siemiginowski przedstawia wymowę polskich głosek. Opisuje je, opierając się na wrażeniach słuchowych, porównuje do dźwięków w językach łacińskim, rosyjskim, francuskim; transkrybuje wyrazy polskie na cyrylicę. W wypadku, gdy głoski rosyjskie nie są tożsame brzmieniowo z polskimi, udziela dodatkowych wyjaśnień. Warto również zaznaczyć, że ruszczyzna kijowska XVIII i początku XIX wieku znacznie różniła się od języka rosyjskiego moskiewskiego czy petersburskiego. Większość mieszkańców Kijowa płynnie posługiwała się językiem rosyjskim, ale wykazywał on wiele różnic w porównaniu z językiem literackim – tę odmianę języka nazywano surżykiem.

M. Siemiginowski wymienia 26 polskich liter (nie odróżnia głoski od litery) oraz podkreśla, że w większości zostały one przejęte z łaciny. Ko-

lejno omawia samogłoski: *a, ą, e, ę, i, o, u* i *y*; podaje następujące zalecenia dotyczące ich wymowy:

- samogłoski nosowe *Ą ą* (a „z ogonkiem”) wymawia się w środku słowa przez nos jak francuskie *on*, natomiast na końcu jak *o*, np. *dążą, trąba, stąpać*. Zamieszcza również transkrypcję na cyrylicę podanych przykładów: *донжо, тромба, стампаць*.
- *Ę ę* w środku słowa wymawia się przez nos jak *en*, a przed spółgłoskami *b* i *p* jak *em*, natomiast na końcu jak *e*: *będę, bęben, tępo* (*бенде, бембенъ, темно*) [s. 1].
- na końcu wyrazu samogłoski nosowe wymawiane są jak ustne *o* lub *e*, natomiast w środku przed spółgłoskami *ł, l, w* tracą rezonans nosowy: *pchnąłem, pchnąłeś, pchnął, pchnąwszy* (*пхнолем, пхнолесь, пхноль, пхновишь*); *pchnęłam, pchnęliśmy, pchnęłyśmy* (*пхнелам, пхнелисьмы; пхнелисьмы*) [s. 2].

Na podstawie własnych obserwacji genezę samogłosek nosowych wywodzi z połączeń *a, e + m, n*: „pierwotnie *ą* i *ę* wywiodły się z »utajenia« obok liter *a* i *e* liter *m* i *n*”, a wzmacnia tę teorię tym, że w mowie regionalnej krakowian dotychczas słycać *som* zamiast *są* [s. 3].

M. Siemiginowski świadomie i zgodnie z polską wymową pisze *y* (*ь*) po *sz* (*ш*), mimo że taka pisownia jest błędna w języku rosyjskim. Natomiast brzmienia polskich głosek zapisywanych literami ze znakami diakrytycznymi *ć, ż, dż, ś* nie oddaje z należyłą dbałością; z jego transkrypcji wynika, że wymienione litery należy odczytywać jak *ць, зь, дзь, сь* w wygłosie: *ziarno* (*зярно*), *ciebie* (*цебе*), chociaż alfabet rosyjski pozwala na odtworzenie tych polskich fonemów *жарно, чебе* etc.

Stosowany w książce opis głosek jest ogólnikowy, np. autor pisze, że samogłoska *i* oraz spółgłoski *b', c', m', n', p', s', w', z', l* wymawiane są w języku polskim *тонко* (cienko), jak gdyby obok nich występował znak miękki *ь*. Dostrzega także różnicę w wymowie *li* i *ł*, stwierdzając, że *ł* wymawia się *грубо* (ciężko), a *l* *мягко* – „międko”, choć w języku polskim różnica między *la* i *ł* nie sprowadza się do opozycji miękkości – twardości [s. 3–5].

O wiele lepiej sprawa wygląda z objaśnianiem natury spółgłosek twardych, których wymowa zgadza się całkowicie z wymową odpowiednich spółgłosek rosyjskich, np.: „*g* w polskich słowach zawsze wymawia się twardo, tak jak w łacińskim słowie *gandeo* lub w rosyjskim *гласъ*” [s. 4].

Rozważania o akcencie zaczyna od przywołania następującej zasady: akcent w języku polskim prawie zawsze pada na przedostatnią sylabę (sylaby akcentowane Siemiginowski charakteryzuje jako „długie”), jak np. w słowach *sługa, ukomentować, wychwalać* [s. 7] [wyróżnienie głoski akcentowanej – O. K.]. Podana w ten sposób zasada odnosi się do obowiązującego w języku polskim akcentu paroksytonicznego. Od tej zasady są wyjątki, które M. Siemiginowski wymienia. Akcent pada na trzecią sylabę od końca w wyrazach, które się kończą częstkami enklitycznymi, np.: *niechajże, miałbyśmy, będzieli, takżeto, dawnoby, widze-*

nie się, a także w liczbie mnogiej czasu przeszłego w osobach, które się kończą na *-śmy, -ście*, np. *dawaliśmy, dawaliście*. Ponadto M. Siemiginowski podaje inne przykłady, w których akcent pada na trzecią sylabę, np. wówczas, gdy niektóre słowa w brzmieniu zlewają się w jeden wyraz, np. *Ojcie Nasz, jak się masz, dobry dzień, dobra noc, tak się rzecz ma i t.p.* [s. 8].

O ODMIANIE I TWORZENIU SŁÓW

W części drugiej – najobszerniejszej – M. Siemiginowski podaje dużą liczbę paradygmatów i przykładów, często takich samych jak w gramatyce O. Kopczyńskiego do klasy I. Przykładowo, jako egemplifikacja paradygmatu nazwanego *Первое склонение для существительныхъ мужескаго рода* przedstawiona jest odmiana rzeczowników *pan, Jan, Bóg* [s. 9–10], czyli częściowo takich samych jak zaliczone w gramatyce O. Kopczyńskiego do klasy I, w której uwzględnione zostały wyrazy *pan, Jan* oraz ponadto *koń, wół, dąb* [Kopczyński 1803, 31–35]. Oboczne formy mianownika liczby mnogiej, takie jak: *pany, chłopcy* M. Siemiginowski wyjaśnia w następujący sposób: „Niektóre nazwy mężczyzn, co się rzadko zdarza, przybierają w liczbie mnogiej rodzaj i końcówkę żeńską, czy raczej końcówkę właściwą nazwom zwierząt”. Jako formy oboczne traktuje następujące wyrazy: *bogowie / bogi, Czesi / Czechy, drabi / draby, flisi / flisy, hetmani / hetmany, Jasiowie / Jasio* itd. Jak pisze Halina Safarewiczowa w omówieniu wcześniejszej wersji gramatyki M. Siemiginowskiego, nie ma komentarza ani o nacechowaniu pejoratywnym, ani o tym, w jakim stylu te formy są dopuszczalne [Safarewiczowa 1971, 21].

O PISOWNI

Część trzecią podręcznika autor zaczyna od wyłożenia zasad pisowni polskiej. Podkreśla, że opiera się ona na zasadzie fonetycznej – „u Polaków prawie wszystko tak się pisze, jak się mówi” [s. 125]. Osobne rozdziały poświęca: 1) samogłoskom i dwugłoskom; 2) spółgłoskom oraz 3) regułom ogólnym dotyczącym pisowni i „wymowy liter i sylab”. Z ciekawych komentarzy warto wskazać sformułowanie zasad repartycji głoski (i litery) *ą*. Autor podaje, że *ą* („*a* z ogonkiem”) pisze się: w bierniku liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju żeńskiego; w bierniku liczby pojedynczej przymiotników; we wszystkich rzeczownikach i przymiotnikach rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej w narzędniku; w dopełniaczu liczby mnogiej II i III deklinacji, kończących się jak np. *mąk, rąk, xiążąt*; w liczbie pojedynczej czasowników, które się kończą na *-ątem, -ąteś, -ął*, np. *wziąłem, wziąłeś, wziął*; w formach trzeciej osoby liczby poje-

dynczej czasu teraźniejszego i przyszłego, np. *mają, obaczą*; w imiesłowach kończących się na *-ący* oraz imiesłowach przysłówkowych na *-ąc, -ąwszy*, np. *biorący, biorąc, wziąwszy*; w czasownikach trybu rozkazującego, które się kończą podobnie jak *bądź, sądz*; na końcu lub w środku wielu wyrazów, które „się wymawiają przez nos”: np. *mądry, pieniądze, zaiąc* [s. 125–126].

Kreskowane lub *tępe* (ros. *mynoe*) o pisze się: w mianowniku rzeczowników, które mają następujące zakończenia: *-ób, -ód, -óg, -ól, -ól, -ór, -óm*, np. w słowach: *grób, gród, Bóg, sól, wół, wzór, dóm*, w czasownikach kończących się na *-óc, -ól, -ól, -óśl, -ów, -óy, -ódź, -óź, -óźl*, np. *klóć, pozwól, pról, nióśl, mów, stóy, wódz, włóź, wióźl*; w niektórych słowach w środku, np. *wspólny, ogólny, szczególny*; a również w następujących: *Ianówna, Stolnikówna, Rażczówna* i in. [s. 128–129].

W rozdziale *O spółgłoskach* znalazły się uwagi m.in. o pisowni przez *c* wyrazów zapożyczonych z języka łacińskiego (autor gramatyki opowiada się za pisownią *Konsul* nie *Consul*) oraz pisowni połączeń *l* z samogłoskami (za poprawną uznaje M. Siemiginowski pisownię *rola*, nie *rolia*; *ledwie*, nie *liedwie*) [s. 132–134].

Na końcu tej części swojego dzieła M. Siemiginowski zamieścił wykaz powszechnie stosowanych skrótów, wraz z ich rozwiązaniem, np.: *Imc P. – Iegomość Pan; WP. – Waćpan; N. K. P. N. M. – Najjaśniejszy Król Pan Nasz Miłościwy; W. K. – Wielki Koronny; R. P. D. M. – Roku Pańskiego, Dnia, Miesiąca; W. S. K. – Według starego kalendarza; I. O. Mci Xżę – Iaśnie Oświecony Mości Xiążę* i in. [s. 135]. Wykaz ten zawiera tylko 22 skróty, komentarz i przykłady użycia są zamieszczone w kolejnej części książki, mianowicie *O łączeniu wyrazów*. Autor ma bowiem świadomość, że te informacje są pożyteczne dla rosyjskojęzycznych czytelników. W całej gramatyce widać próbę ustalenia i wskazania różnic między językiem polskim a rosyjskim.

O ŁĄCZENIU WYRAZÓW

Zbiór wyrazów został dobrany przez M. Siemiginowskiego ze względu na potrzeby adresata: uwzględniono wyłącznie te właściwości polszczyzny, z których opanowaniem rosyjskojęzyczni odbiorcy mogli mieć kłopot. Materiał przedstawiony w części czwartej jest dość obszerny, ale szczególną uwagę autor poświęcił kilku następującym kwestiom: formułom grzecznościowym, użyciu przyimków, osobliwościom stosowania przymiotników oraz składni czasowników.

Gdy M. Siemiginowski pisał gramatykę, staropolskie tytuły i zwroty grzecznościowe jeszcze były w obiegu, a program szkolny obejmował naukę ich poprawnego użycia. H. Safarewiczowa odnotowuje, że dowodem na to są ówczesne podręczniki języka polskiego, do których były załączane listy najczęściej używanych tytułów i skrótów stosowanych na

piśmie [Safarewiczowa, 1971, 27]. Również M. Siemiginowski, podążając w tym zakresie za O. Kopczyńskim, wymienił obowiązujące wówczas formuły grzecznościowe, dodając ponadto informacje dotyczące ich użycia, wskazując, w jakich okolicznościach i w stosunku do kogo mogą być zastosowane, wzmacniając zalecenia wyrazistymi przykładami. W gramatyce nie zamieścił zwrotów nacechowanych szczególną ekspresją, dopuszczalnych w użyciu prywatno-rodzinnym, uwzględnił tylko formuły potrzebne Rosjanom w komunikacji z Polakami. Jest to 14 zwrotów: *WacPan, WacPan, Pan, Iegomość, Ieymość, Wpan, Waszeć, Waszmość, Waść, Mości Dobrodzieiu, Dobrodziey, Mospan, Mościpan, Miłościwy Panie*. W języku rosyjskim forma grzecznościowa łączy się z 2. osobą liczby mnogiej czasownika. Autor gramatyki w swoich zaleceniach podaje, że wymieniona zasada nie obowiązuje w języku polskim, a dla okazania szacunku powinno się korzystać z 3. osoby liczby pojedynczej, a sporadycznie nawet z 2. osoby liczby pojedynczej: *Niech Pan każe nadgrodzić mi szkodę; Niech Pan Iaśnie Wielmożny Pan sam obaczy; Proś go WacPan, (WacPani) do siebie; Siadaj WacPan Dobrodziey ze mną*. Wśród wskazówek dotyczących użycia zwrotów grzecznościowych znajdują się ponadto uwagi o sposobach zwracania się do sług: *Chłopcze; Chłopiec; Michale / Michał dowiedz się tam*.

W omawianej części dzieła M. Siemiginowski uwzględnił również składnię czasowników. Zamieszcza w niej uporządkowaną alfabetycznie listę czasowników rządzących konkretnym przypadkiem, wraz z ich tłumaczeniem na język rosyjski, np. *mieć z siebie czego, имь ть чего довольно для себя; modlić się za kogo Bogu, молиться о комъ Богу; naprzykrzać się komu o co, наскучать кому о чем*.

Gramatyka języka polskiego M. Siemiginowskiego była znakomitym źródłem wiedzy o języku polskim dla czytelników rosyjskojęzycznych w XVIII i na początku XIX wieku: zawierała informacje o fonetyce polskiej wraz z transkrypcją polskich wyrazów na cyrylicę, o akcencie, słowotwórstwie, odmianie wyrazów polskich wraz z tłumaczeniem na język rosyjski, uwzględniała również listę formuł grzecznościowych z komentarzem odnośnie do sposobu ich użycia. Była dziełem ułożonym w sposób przemyślany i uporządkowany. Autor starał się na różne sposoby ułatwić rosyjskojęzycznemu odbiorcy naukę języka polskiego jako obcego, wskazując podobieństwa i różnice między oboma językami.

RECEPCJA

Brak informacji o tym, czy wcześniej ukazały się drukiem inne gramatyki języka polskiego po rosyjsku, w związku z czym możemy przypuszczać, że gramatyka M. Siemiginowskiego była pierwszą taką gramatyką.

Pierwsze wydanie dzieła, o odmiennym tytule (por. przypis 3), ukazało się w roku 1791. Przedstawiony w nim opis polszczyzny XVIII wieku

stał się przedmiotem monografii H. Safarewiczowej. Omawiane tu wydanie drugie wyszło drukiem już po śmierci autora w roku 1831 w wyniku decyzji Inspektora Akademii Kijowsko-Mohylańskiej Archimandryty Ijeremija. W akademii tej posługiwano się podręcznikiem M. Siemiginowskiego przez pół wieku: od momentu jego wydania, czyli od roku 1791, aż do roku 1844, tj. do zamknięcia katedry języka polskiego w Akademii Kijowskiej [Safarewiczowa 1971, 7]. A. Jabłonowski stwierdza, że był to jeden z najlepszych podręczników, których używano w tej uczelni [Jabłonowski 1899–1900, 239–240].

WERSJA ELEKTRONICZNA

Грамматика польскаго языка для росси́йскаго юношества, 1831,
<https://www.twirpx.com/file/2131853/>

Bibliografia

- M. Bułgakow, 1843, *Istorija Kijewskoj Akademii*, Petersburg.
- W. Dal, 2008–2017, *Tołkowyj słowar' żyjiwago wielikrusskago języka*, <http://slovardalja.net/> [dostęp: 04.05.2018].
- A. Jabłonowski, 1899–1900, *Akademia Kijowsko-Mohylańska*, Kraków.
- O. Kopczyński, 1785, *Układ gramatyki dla szkół narodowych z dzieła już skończonego wyciągniony*, Warszawa [<http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=23426>].
- O. Kopczyński, 1783, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę III*, Warszawa [<http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=1300&from=FBC>].
- O. Kopczyński, 1802, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę II*, Wilno [<https://polona.pl/item/grammatyka-dla-szkol-narodowych-na-klasse-2,MzIxOTA0/1/>].
- O. Kopczyński, 1803, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę I*, Wilno [<https://polona.pl/item/grammatyka-dla-szkol-narodowych-na-klasse-1,MzIxOTI0/2/>].
- O. Kopczyński, 1804, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę III*, Warszawa [<https://polona.pl/item/grammatyka-dla-szkol-narodowych-na-klasse-iii-przedrukowana,MTA5Mzg4NjA/4/>].
- H. Safarewiczowa, 1971, *Polszczyzna XVIII wieku w podręczniku gramatyki polskiej M. Siemiginowskiego*, Wrocław.